

עיונים בסיפורי ש"י עגנון

מאויב לאוהב

גילוי אליהו

מה גרם לו לבעש"ט שנתפרסם בעולם

כחבה : מלכה שקד

יועץ : ק.א. ברתיני

עריכה לשונית: יחזקאל קרן

"מה גרם לו לבעש"ט שנתפרסם בעולם"¹

- א -

בסיפור "מה גרם לו לבעש"ט שנתפרסם בעולם" מהוללת מצוות כיבוד אב ואם באופן מיוחד, אבל תוך כדי כך שומעים אנו דברי הלל גם למצוות אחרות. המידות המוסריות-הדתיות, הזוכות כאן להאדרה הן: (1) מידת כיבוד-אב; (2) מידת הצניעות (צדיק נסתר)²; (3) מידת קיום מצווה לשמה, שלא על מנת לקבל פרס; (4) מידת הידור מצווה הנחשבת יותר מקיום מצווה; (5) מידת הענווה (הכוונה לענוותו של הבעש"ט, המספר עד כמה פחות הוא ביחס ל"אותו צדיק").

רובן של מידות אלה מיוחס בגוף הסיפור ל"אותו צדיק" נסתר, אי לכך מתקבל על הדעת שקריאת הסיפור תעורר את התלמידים לתקוף את הסיפור מצד מבנהו הספרותי, שכן הם עשויים לשאול בצדק שאלות כגון: מדוע איפוא נחרס הבעש"ט (ולא "אותו צדיק") בעולם? מדוע אין "אותו צדיק" מקבל את שכרו כמגיע לו? מדוע מוכיח סיפור חסידי

---

1 מתוך: "האש והעצים". עמ"צ א-צ"ב. הוצ' שוקן, 1962.

2 וכדאי לשים לב גם לעובדה, שצדיק זה מופיע כ"נסתר" בפועל בגוף הסיפור, שהרי אין לו שם.

שצדיק נסתר אינו זוכה לשכר? ומדוע מספר הבעש"ט לתלמידיו
שפרסומו בעולם בא לו עקב כך שלא הידר במצווה?

שאלות אלה מחייבות בדיקת הסיפור מקרוב. הסיפור הוא סיפור-חידה
על-פי כותרתו וסיפור-פתרון על-פי סופו. על חידת "מפני מה
נתפרסם הבעש"ט בעולם?" אנו נענים: "וזוה שגרם ייסורים לאמו שלא
בפניה יצא דינו שיתפרסם בעולם". השאלה הראשונה המתעוררת היא:
מי חד את החידה? מיהו השואל? אפשר להשיב, שזוהי שאלתם של
חסידים הדבקים בבעש"ט ורוצים לפרסם ולהודיע, מדוע נתפרסם רבם
בעולם. תשובה זאת הולמת אמנם את המשפט האחרון בסיפור, שעל-
פיו מובא "כל זה" "מפי החסיד ר' אורי אלכסנדר שיחיה".

אך פתרון-החידה הניתן על-ידי החסידים, מעורר תמיהה, שהרי מתברר
מהסיפור, שהבעש"ט נתפרסם בעולם שלא לטובתו כלל. הפרסום היה
למעשה עונשו של הבעש"ט על כך "שגרם ייסורים לאמו". חיזוק
לדבר נמצא בביטוי "יצא דינו", המופיע בסיום כנגד הביטוי "נתפרסם"
שבכותרת, ומכללו משתמע שתשובת השואלים היא, שאכן לא לטובתו
נתפרסם הבעש"ט, אלא לגנותו. פרסומו הוא, כאמור, עונשו ("דינו").

מובן שתשובה זו איננה מתקבלת על הדעת אם מייחסים אותה לקהל
חסידים, שכן חסידים לא היו בוודאי מודיעים גנותו של הבעש"ט
ברבים. אי לכך יהא עלינו להסיק, שתשובתם של החסידים לחידת
הכותרת היא אחרת: הסיפור משמיענו לא רק את שבחו של "אותו צדיק
נסתר" אלא אף את שבחו של הבעש"ט, שברוב ענוותו ידע להצביע על
צדיק גדול ממנו. כלומר: בעיני החסידים, הצמאים לשמוע פתרונה של
אותה חידה, הרי התשובה היא, שהבעש"ט נתפרסם בעולם משום ענוותו
היתרה. תשובה זו נראית במבט ראשון בלתי מספקת, אך במבט מעמיק
יותר היא טומנת בחובה הצדקת פרסומו. העובדה, שהתשובה האמיתית
חבויה בסתרי תשובה אחרת, גלויה, אבל בלתי מספקת, אופיינית לדרך
הסיפור החסידי, דרך האומרת שבסיפורים התמימים, כביכול, משוקעים

חכמה וסוד עמוקים ועל החסיד להתאמץ ולשמוע את הסיפור עוד פעם ועוד פעם עד שירד לסופו¹.

גם המלה "עולם", המופיעה בחידה ובפתרון, מגלה משמעות כסויה ומסגירה על-ידי כך את משמיעיה: "מלה זו מתפרשת על רקע הקונו-טאציה האידית-החסידית שלה (- עוילם) כעולם ייחודי של חסידים, עולם שמחוצה לו אך עולם תפל. השימוש במלה זו כבמסגרת לסיפור וכך אופן מתן התשובה החסידית לחידת הכותרת באים לשחזר דרך היבור וחשיבה של חסידים, דהיינו, להעמיד סגנון של הסיפור החסידי.

אולם נוכל לזהות את בעל-התשובה המשיב לשאלת הכותרת גם באופן שונה, אם ניתן דעתנו על תבנית נוספת: הסיפור כולו אף-על-פי שהוא מובא משמו של החסיד ר' אורי אלכסנדר שיחיה, כולל בתוכו חלק שבו מתחלף המספר בגוף שלישי במספר בגוף ראשון, כשהראשון הוא המספר האמן המשמיע דבריו כפי ששמעם מפי החסיד ר' אורי ואילו השני הוא הבעש"ט עצמו. החילופין חלים באמצע תיאור השיחה שבין הבעש"ט לתלמידיו בבית-המדרש: "נענע להם הבעל-שם-טוב ראשו ואמר, אמת נכון הדבר, כל שיש בי יש בו, שהרי בן גילי ובן מזלי הוא" וכו'. מכאן ואילך מושמע המשך הסיפור בגוף ראשון מפי הבעש"ט, ורק המשפט האחרון בסיפור מחזירנו אל המספר האמן.

הקטע המהווה תשובה לחידת הכותרת נשמע איפוא לאור תבנית זו כאחרון בדברי הבעש"ט, העובר ומדבר בשלב זה בגוף נסתר, משום שהוא מסכם ומכליל עניין שאמנם ראוי להכללה: "זה שלא ציער את אמו לא בפניה ולא שלא בפניה זכה ונעשה צדיק נסתר, שהשם לבדו היודע תעלומות כל לב הוא יודע צדקותיו של אותו צדיק. וזה שגרם ייסורים לאמו שלא

---

1 עיין בסיפור "אתרוגו של אותו צדיק", שבסיומו נכתב: "כדאי הוא מעשה זה לשמוע שתי פעמים".

בפניה, יצא דינו שיתפרסם בעולם". כבר אמרנו; שלא הטענה המפורשת שבפסקה זו היא התשובה האמיתית-החסידית לשאלת הכותרת, אבל זוהי תשובתו של הבעש"ט המשתמש באותה שאלה-חידה על מנת להפריך את נקודת המוצא הפשטנית שלה, המחייבת את ערך הפרסום. הבעש"ט קובע על דרך האירוניה, שאין בין צדיקות לבין פרסום ולא כלום. כמו כן הוא משמיע שפרסום כשלעצמו איננו בחזקת שכר וגדולה כל עיקר, כי "השם לבדו היודע תעלומות כל לב" וכו'. אדרבא: פרסום הינו עונש לגבי צדיק אמיתי.

כל זה, מאחר שנקבע על-ידי הבעש"ט עצמו, מקבל, כמובן, תוקף בעיני תלמידיו, בחינת ערכים, שעל-פיהם מוטל עליהם למדוד את הוויות העולם. אין ספק שיש ערך חינוכי רק להזדהות עם סולם ערכים זה, שעל-פיו יש לייחס ערך מוסרי ל"נסתר" ולא לראויותני, לנחבא אל הכלים ולא למפורסם, למקיים ערכים לשמם שלא על מנת לקבל פרס.

על השאלה "מי חד את החידה?" יש מקום להשיב אף באופן שונה מכפי שצויין. ניתן להשיב שהמספר האמין הוא השואל, ורשאי הוא כמספר, העומד ממרחק של זמן ומקום, לשאול בשם עצמו שאלה המובאת בכותרת אפילו במסגרת סיפור דמוי-מעשייה חסידית (כמו שעשה למשל מרטיין בובר, שנחן כותרות משם עצמו לסיפורים שב"אור הגנוז").

האבחנה בקיומו של המספר מאחורי שאלת הכותרת מאפשרת השערה, שמא הקטע האחרון שבדברי הבעש"ט, שיוחס על-ידינו לבעש"ט, מאחר שהוא מובא כולו בגוף שלישי, מושמע אף הוא מפי המספר עצמו, בחינת מסקנתו הפרספקטיבית מאוד ביחס לסיפור. אי לכך, מצביע המספר על הסתירה האירונית הקיימת בעולם בין "צדיקות" לבין דרכו של עולם. המלים "זכה" ו"יצא דינו", המופיעות בקטע זה, מקרבות את תפיסת המספר אל תפיסת הבעש"ט עצמו. לפי תפיסת שניהם, אין ה"פרסום" בחזקת זכייה כלל. שניהם רואים את המצב האירוני שלתוכו נקלע הבעש"ט על-ידי פרסומו. נמצא, שאין האבחנה בעניין שיוכו של הקטע

לבעש"ט או למספר משנה הרבה מן הדברים עצמם¹, ולצורך העניין ניתן להסתפק באבחנה שבין תשובת החסידים (ר' אורי אלכסנדר) לבין תשובתו של הבעש"ט, כשבשתייהן כאחת יודגשו הערכים המוסריים הפורצים ממסגרת "החסידות" ומעוררים גם אותנו: ענווה, שבח מצווה הנעשית בשלמות, זלזול בהישגים החיצוניים והפנמת הערך המוסרי-הדתי שבעשיית מצווה.

- ב -

כפי שכבר נאמר, הצגת הערכים המוסריים העולים מתוך סיפור זה הינה בתחום מגמתו החינוכית הפנימית, בהיותו סיפור חסידי. אופי הדיון בערכים אלה יקבע את מטרתו החינוכית של המורה. כנגד זה, התודעות אל דרכי עיצובו של הסיפור היא בתחום פעולתו היותר מקצועית של המורה כמורה לספרות. אין בכוונתנו להרחיב את הדיבור על עניין זה גם בניתוחו של הסיפור הנדון. נסתפק, לפיכך, בציון בלתי מפורט של כמה דברים כדי לפתוח פתח לניתוח מעמיק יותר.

(א) מהלך העלילה בסיפורנו, הכולל הטלת שליחות מטעם הבעש"ט על תלמידיו, ביצוע השליחות על-ידיהם לאחר מאמץ, והסקת לקח בעזרת דבריו של הבעש"ט בסופו של דבר, הנו מהלך שכיח למדי במעשיות חסידיות.

---

1 אלא אם כן נפרש את הסיפור, כדברי ביקורת עצמית אירונית של המספר ביחס למעמדו כאישיות שנתפרסמה. לעניין זה נמצא אישור מפורש (כפי שהראני מר רפאל וייזר) בכך שהסיפור מובא לראשונה במסגרת נאום שנשא ש"י עגנון במסיבה ליובלו השישים, ביום כ"א באב תש"ח (נתפרסם ב"הארץ" 3.9.48). הסיפור מובא שם כדברי הצטנעות של המספר כלפי חבריו, ופעמיים מודגש בו "ואני - יצא דיני להיות מפורסם".

(ב) מטבעות לשון אחדות המופיעות כאן - שכיחות במעשיות או בניסוחים חסידיים. ציונם של אלה בכיתה אגב הסברת הטעון הסבר עשוי לקרבנו אל הבנת ה"עשייה" הספרותית שלפנינו.

לצורך ההבהרה נבחין כאן בין ביטויים נוסחתיים, הטעונים ציון בלבד, לבין ביטויים המחייבים הסבר נרחב יותר. על הראשונים נמנים למשל: "מעשה", "פעם אחת", "סעו למקום פלוני", "כל זה שמעתי מפי", "אותו צדיק", ועל האחרונים נמנים מושגים כגון: "צדיק נסתר", "ל"ו צדיקים", "להקביל פניו" או "לשבת במחיצתו" של צדיק נסתר, ירידה ל"עולם השפל".

(ג) השימוש בקונוטאציות לשוניות לצורך הצגתו של עניין מסוים ביצירה ספרותית באור נוסף על זה הנגלה לקורא מן המשמעות הדנוטטיבית שלו הוא אמצעי ספרותי ידוע. בסיפורנו כדאי לשים לב לשימוש קונוטאטיבי אחד, המעניק לדברים עמקות. כוונתנו למשפט המושמע מפי הבעש"ט, ובו הוא מתאר את מצב העוברות שלו ושל "אותו צדיק": "לא נפרכס במעיה ולא נחרוצץ בבטנה, שלא לגרום צער הריון לאמא"¹.

הקורא העברי שומע ממשפט זה הד לתאור מקראי על מדרשו הנסוב על התנהגותם של יעקב ועשיו בעודם ברחם אמם². ואם אין אסוציאציה זו עולה בלב הקורא מייד עם קריאת המשפט, קרוב לוודאי שהיא תעלה בו משיחזור אל הקטע הקודם בסיפורנו וימצא בו את התיאור הבא: "נענע להם הבעל-שם ראשו ואמר, אמת נכון הדבר, כל שיש בי יש בו, שהרי בן גילי ובן מזלי הוא. בשנה

---

1 "האש והעצים", עמ' צ"ב.

2 עיין בבראשית כה 22: "ויתרוצצו הבנים בקרבה" וגו'. הפועל "פרכס" מופיע במדרש הצמוד לאותו פסוק, ועיין בראשית רבה פרשה ס"ג.

אחת נולדנו ובחודש אחד נולדנו ובשבוע אחד נולדנו ובשעה אחת
ובמזל אחד נולדנו ומצווה אחת קיבלנו עלינו קודם שנולדנו".

חזרתן המודגשת של שתי המילים "נולדנו" ו"אחד" (או "אחת")
מעלה על הדעת, שהמדובר בהולדת תאומים. גם מדברי תלמידי
הבעש"ט בחזרם מאצל "אותו צדיק" במשפט הקודם לכך, ניתן
להבין שהם רואים בו כפיל של רבם. אבל גם הם, כמו הבעש"ט
עצמו, מדגישים שיש הבדל קטן בין תאומים אלה, שהנה האחד
"מסתיר את מעשיו", בלשון התלמידים, או מיטיב לקיים מצוות
כיבוד אם מחברו, כלשון הבעש"ט.

המוטיב של יעקב ועשיו מתקיים איפוא ב"אותו צדיק" ובבעש"ט,
אלא שהוא מוגש על דרך ההפרזה המכוונת, שהרי הרמה המוסרית
שבה נתון ה"עשיו" שבין השניים, הוא הבעש"ט בסיפור שלפנינו,
היא גבוהה מלכתחילה, ורק אם מודדים אותה לפי תביעת מהדריין
שבמהדריין במצוות – אין היא מספקת.

אין המדובר איפוא באנאלוגיה המוצדקת כשלעצמה, אלא באנאלוגיה,
שמאחר שהיא מועלית על-ידי הבעש"ט עצמו, מציגה לפנינו ביתר
תוקף אותה מידה של ביקורת עצמית חמורה המאפיינת אותו.

הבעש"ט תובע מעצמו התנהגות של מקיים מצוות אף לגבי תקופת
עוברותו (בניגוד לתדמית של סיפורי האבות, שהרי הם "התרוצצו"
ו"פרכסו") ונמצא בכך קובע קריטריון מחייב לפנים משורת הדין
לאחריותו האישית-המוסרית של אדם על מעשיו.

ניתוח הקונוטאציות מחזרינו איפוא אל הדיון הערכי, שהוצב במרכז
ניתוחו של סיפורנו באופן שניתן לשלבו בהוראת הסיפור, אף אם
אין כוונתנו להדגיש את דרכי העיצוב האמנותי בסיפור.